

II.KELİMELERİN TÜRÜ

Kelimeler yapısına göre basit kelimeler ve birleşik kelimeler diye ikiye ayrılır.

1. Basit Kelimeler

Bir kökten oluşan kelimeleri basit kelimeler deriz. Bunlar aşağıdaki türlere ayrılır.

a. Kökler

men “ben”,	sen “sen”,	bär “bir”
on “on”,	mal “mal”,	Goy “koyun”
al- “almak”	Gara “kara”,	soñ “arka”

2. Türeme Kelimeler

Köklere yapım eklerinin eklenmesiyle yapılan kelimeler.Meselâ:

şaj “saç” +-däg = sajdäg “bayan”

şor-“süpürmek” +-gä = şorgä “süpürge”

san “sayı” +-a = sana- “sayımak”

däs “diş”+-de = däsde- “ısırmak”

kär (kir)+-le =kärle- “kirlenmek”

3. İkilemeler

Kelime kökünün önüne veya sonuna, kelimeyle fonetik bakımdan alakalı olan kelimelerin eklenmesiyle yapılan kelimelere ikileme denir.

gus “öküz” +mäs = gus-mäs “tezek”

yigaş “ağaç” + mägaş = yigaş-mägaş “ağaç mağaç”

şidäq “ıslak” + şadäq = şidäq-şadäq “ıslak mıslak”

Gap+Gara “kapkara” = Gap-Gara

yap + yañä “yeni” = yap-yañä “yep yeni”

4. Birleşik Kelimeler

Birden fazla kelimenin birleşmesiyle yapılan kelimeler birleşik kelimelerdir. Bu kelimelerin birbiriyle olan ilişkileri aşağıdaki şekillerdedir.

1). Anlamı bakımından Yakın Kelimelerden Oluşan Birleşik Kelimeler.

öhkbe “ak ciğer” + yörek “yürek” = öhkbe-yörek “iç organlar”

ava “ata” + ana “anne” = avana “anne baba”

keñ “geniş” + tar “dar” = keñ-tar “geniş dar”

2). Tamlayan tamlanan münasebetteki Birleşik Kelimeler:

a. sıfat + isim:

Gara “kara” + yel “rüzgar” = Gara yel “fırtına”

saräg “sarı” + käsi “kişi” = saräg käsi “rahip”

candan “ince uzun” + bät “but” = candanbät “leylek”

qaq “kuru” + yer “yer” = qaGär “buğday tarlası”

b. İsim + isim:

deñär “gök, gün” + gol “nehir” = deñärGol “Saman Yolu”

tala “dışarı” + kük “yabanı hayvan” = talakük “kurt”

c. Zamir + isim :

ehsi “özü, kendi” + säk “kapı” = ehsäk “bekar”

bu “bu” + kun “gün” = bugän “bugün”

berä “bu tarafa” + yaq “yön” = beraq “bu taraf”

narä “o taraf” + yaq “yön, taraf” = neraq “o taraf”

3). Özne Yükleme Münasebetindeki Birleşik Kelimeler:

äläg “el” + bar- “varmak” = älägbar- “el kaldırmak”

göñäl “kalp” + bät- “bit-, tamamlanmak” = göñäl bät- “memnun kalmak”

Gol “bilek” + aş- “açmak” = Golaş “gulaç”

kun “güneş” + ohrda “orta” = kunohrda “öğle”

III. Kelime Türetme Yolu

Batı Sarı Uygurca’da çok sayıda yapım ekleri vardır. Bu eklerin çoğu oldukça işlektir. Bu ekler isim, sıfat, fiil ve zarf yapar.

İsim Yapan Ekler

1. İsimden İsim Yapan Ekler:

-ci (~çi) İsimlerden meslek isimleri yapar:

mal “mal” +-ci = malci “çoban”

ara “ara” +-ci = araci “çöp çatal”

Bazı sıfatlara da bu ek eklenebilir.

uzuq “yalan” +-ci = uzuqci “yalancı”

-läg / -däg / -näg isimlerden isim yapar.

yer “yer” +-läg = yerläg “mezar”

kembeş “kafa” +- däg = kembeşdäg “bayan”

yulgän “ılgın” +-näg = yulgännäg “ılgınlık”

-däräq (~-dräq) isimle ilgili nesneyi bildiren isim yapar:

moen “boyun” +- däräq = moendäräq ~ moendräq “yaka”

män “kapı” +- däräq = mändäräq ~ mändräq “kapı direği”

2. Fiilden İsim Yapan Ekler:

-Gä / -gä -Gäş / -gäş

dahrt- “çekmek” +-Ge = dahrtGe “ip”

sana- “saymak” +-gä = sanagä “tespih”

dahrt- “tartmak” +- Gäş = dahrtGäş “tartı”

yü- “yıkamak” +- gäş = yügäş “bulaşık bezi”

-q /-g /-äq /-äg

qala- “kapamak” +-q = qalaq “tencere kapağı”

yama- “yamamak” +-g = yamag “yamak”

yumet- “dizilmek, toplanmak” +-äq = yumädäq “toplantı”

em- “emmek” +-äg = emäg “meme, göğüs”

-ma / -me / -ba / -be fiillere eklenerek fiille ilgili işle meşgul olan kişiyi bildiren isim yapar:

çoGe- “oturmak” +- ma = çoGema “sandaliye”

çügä- “takdim etmek” +-me = çügäme “takdim sözü”

gezgä dähk- “elbise dikmek” +-be = gezgä dähkbe “terzi”

Bu ekler fiillerin olumsuzluk eki ile şekildaş, cümledeki anlamına göre ayrıt edilir.

gonän aGasä kañän etbe dro. “Onun ağabeyi kunduracıdır.”

Sen kañän etbe. “Sen çizme yapma.”

-zhäq hareketle ilgili nesneyi ifade eden isim yapar:

yasdan- “koymak” +-zhäq = yasdanzhäq “yastık”

yaGän- “örtmek” +-zhäq = yaGänzhäq “örtünmek için kullanılan eşya”

tüsen- “yatak” +-zhäq = tüsenzhäq “yatak örtüsü”

-gaq hareket ile ilgili aleti bildiren isim yapar:

or- “biçmek” +-gaq = orgaq “orak”

dara- “taramak” +-gaq = dargaq “tarak”

tamdär- “yakmak” +-gaq = tamdärgaq “kibrit”.

-äm hareketin neticesini bildiren isim yapar:

yül- “ölmek” +-äm = yüläm “ceset”

yor- “örmek” +-äm = yoräm

-maq : Hareketin neticesini bildiren isim yapar:

yaz- “yaymak” +-maq = yazmaq “gözleme”

qager- “kavurmak” +-maq = qagermaq “kavurma”

-deq Fiilden isim yapar.

bas- “basmak” +-däq = basdäq “silinmek, yok olmak”

Gaz- “kazmak” +-däq = Gazdäq (gürcek)

Sıfat Yapan Ekler

Batı Sarı Uyurca’da isim ile sıfatı ayrıt etmek oldukça zordur. Eklerin bazıısı hem isim yapar, hem de sıfat yapar. Bu çeşit kelimeler cümlede hem isim hem sıfat olarak kullanılabilir.

Meselâ:

gol qarä *ahsaq* käsi dro. “O yaşlı adam topal kişidir.” (Bu cümledeki ‘*ahsak*’ kelimesi sıfattır.)

gondan bär ahsaq gep dro. “Oradan bir topal geldi.” (isim)

-läg / -däg / -näg ekleri isimden sıfat yapar:

göñäl “gönül” +läg = göñälläg “kolay birine aşk olan adam”

ayäg “kader” +- läg = ayägläg “şanslı”

aht “at” +-däg = ahtdäg “atlı”

Gäş “renk” +-däg = Gäşdäg “renkli”

can “can, hayat” +-näg = cannäg “canlı”

Bunun dışında sıra sayı sıfatlarına da eklenir:

şigänci “ikinci”+-läg = şigenciläg “ikincilik”

ahldänci “altıncı” +-läg = ahldänciläg “altıncılık”

-Ge / -ge isim ve zarflardan sıfat yapar. İsim halleriyle çekimi yapılmış isimlerden de sıfat yapar:

qäs “kış” +-Gä = qäsGä “kışın”

yorä “yukarıya” +-Gä = yoräGä “yukarının”

pärän “önce” +-gä = pärängä “önceki”

yüde (evde) +-gä = evdeki

-Gä / -gä ekleri ağızlarda karışık kullanılır.

-dag / -deg isimden sıfat yapar:

yag “yağ” +- dag = yagdag “yağ gibi”

bälät “bulut” +- deg = bälätdeg

su “su” +-dag = sudag “su gibi”

becin “maymun” +-deg = becindeg “maymun gibi”

-q / -g / -k fiilden sıfat yapar:

yimsa- “yumuşamak” +-q = yimsaq “yumuşak”

ässä- “ısınmak” +-g = ässäg “sıcak”

käçi- “küçülme” +-g = käçig “küçük”

bezä- “büyümek” -k = bezäk “büyük”